

Inleiding* 1

Elders in deze bundel concludeert Tervoort dat een zorgvuldige analyse van communicatie-systemen van doven nodig is om met zekerheid te zeggen dat een gebarentaal al of niet bestaat: 'Hoe beter men zoekt, hoe duidelijker zich de gebarentaal manifesteert, zij het soms onderdrukt en dus cultureel verarmd'. (Zie 5 Gebaren en gebarentalen in Europa).

Dat bovengenoemde opmerking niet onjuist is, wordt bevestigd door talrijke publikaties van wetenschappelijk onderzoek die aantonen dat in diverse Europese, Aziatische en Noord-Amerikaanse landen gebarentalen functioneren.

De bekendste en meest uitgebreid beschreven gebarentaal is de Amerikaanse. Sinds de eerste publikatie van William Stokoe in 1960 hebben vele Amerikaanse linguïsten en psychologen zich bezig gehouden met onderzoek naar deze taal (o.a. Klima & Bellugi 1979, Wilbur 1979, Baker & Cokely 1980). Amerikaans gebarentaal-onderzoek concentreerde zich aanvankelijk vooral op twee punten:

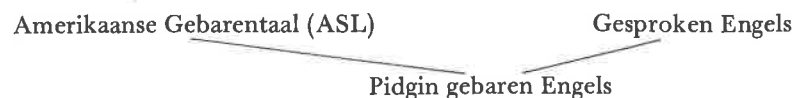
- 1 een gebarentaal is een echte taal.
- 2 een vorm van gebarentaal is noodzaak in het onderwijs.

Het eerste punt, namelijk dat een gebarentaal, de natuurlijke taal der doven, een echte taal is, wordt door vrijwel niemand meer betwist (Klima & Bellugi 1979); het tweede punt levert tot op heden een soms heftige discussie op. Het kan een gelukkige ontwikkeling genoemd worden dat het niet meer bij discussies alleen blijft, maar dat er van verschillende kanten getracht wordt, aan de hand van degelijk wetenschappelijk onderzoek de voor- en nadelen van gebaren binnen het dovenonderwijs te bestuderen. Alleen met feitelijk onderzoeksmateriaal in handen is het zinvol discussiëren over dit soort belangrijke vragen.

Amerikaans taalkundig onderzoek houdt zich op dit moment bezig met het zo nauwkeurig mogelijk beschrijven van de grammatica van American Sign Language (ASL). De ontwikkelingen die sinds de jaren

zestig in Amerika gaande zijn, worden op de voet gevolgd door verschillende Europese landen. Zo wordt er in Zweden, Denemarken, Noorwegen, Engeland, Schotland, België, Zwitserland en Italië al geruime tijd onderzoek gedaan naar de respectievelijke gebarentalen. Omdat gebarentalen meestal functioneren waar ook gesproken talen worden gebruikt, is het niet verwonderlijk dat de gesproken taal invloed uitoefent op de gebarentaal.

De relatie tussen een gebarentaal en een gesproken taal in een land kan in de vorm van een continuum worden weergegeven, zoals Woodward (1973) bijvoorbeeld heeft gedaan voor de Amerikaanse gebarentaal:

Gebruikers van beide talen opereren op verschillende punten op dit continuum, afhankelijk van sociolinguïstische overwegingen als onderwerp van gesprek, gesprekspartner, situatie, leeftijd en achtergrond.

Een pidgintaal is een taal die zich ontwikkelt tussen twee of meer groepen mensen die niet een taal gemeenschappelijk hebben maar wel met elkaar wensen te communiceren. Een pidgin is een taal zonder veel eigen specifieke grammaticale regels en met beperkt vocabulair. Kenmerkend voor een pidgin is dat het geen moedertaal is (De Camp 1971). Op het punt van het continuum waar Amerikaanse Gebarentaal en Engels elkaar ontmoeten ontstaat een pidgin die Pidgin gebaren Engels genoemd wordt. Pidgin gebaren Engels is geen natuurlijke taal maar geeft het gesproken Engels in gebaren weer. Nu zijn er verschillende manieren om het gesproken Engels in gebaren weer te geven: sommige gebaarssystemen geven alles van de gesproken taal in gebaren weer, andere geven ten dele de gesproken taal in gebaren weer. Een goed overzicht van alle verschillende gebaarssystemen in de Verenigde Staten is te vinden in hoofdstuk 7 van Wilbur's boek *Sign Language and Sign Systems*, 1979. Wanneer wij spreken over een gebarentaal dan bedoelen we daarmee de natuurlijke taal der doven die in principe niets met de gesproken taal van het betreffende land gemeen heeft. De belangrijkste kenmerken van een gebarentaal kunnen als volgt samengevat worden:

1 Een gebarentaal heeft een eigen grammaticale structuur en heeft dan ook in principe niets met de grammatica van de gesproken taal te maken. Een gebarentaal is dus niet afgeleid van gesproken taal en evenmin door iemand bedacht.

- 2 Een gebarentaal heeft een eigen lexicon; dit betekent dat er geen één-op-één-relatie is tussen woord en gebaar. Dat wil zeggen dat voor de vertaling van het gebaar in gesproken taal meer dan één woord nodig kan zijn. Omgekeerd kan er meer dan één gebaar nodig zijn voor de vertaling van een woord. Dit verschijnsel is niet uniek voor gebarentalen, ook in gesproken talen komt dit voor.
- 3 Het is niet noodzakelijk dat er gelijktijdig met de gebaren ook gesproken wordt. In principe is het zo dat een gesproken component geen onderdeel vormt van een zuivere gebarentaal.
- 4 Vingerspelling kan een onderdeel van gebarentaal vormen. Vingerspelling op zichzelf is echter geen gebarentaal.

De situatie in Nederland 2

Nederland is van oudsher een oralistisch land. Met name sinds de resolutie van Milaan in 1880 heeft de zuivere orale methode, spreken en spraak-afzien, centraal gestaan in het dovenonderwijs.

Er bestaat in Nederland weliswaar een door een horende onderwijzer ontworpen gebaarstelsel (Van Beek z.j.), maar over het algemeen kan gezegd worden dat gebaren en gebarentalen op de verschillende Instituten voor Doven jarenlang in verschillende mate onderdrukt, niet toegestaan en zelfs in hun bestaan ontkend werden.

Ervan uitgaande dat een visueel-manuele taal de natuurlijke taal der doven is, zal men in iedere dovengemeenschap een of andere vorm van gebarentaal aantreffen. Dit betekent dat ook zelfs in een sterk oraal georiënteerd land als Nederland een vorm van gebarentaal, zij het eventueel ondergronds, aanwezig zal zijn. Ondanks de bewering dat er in Nederland geen sprake zou zijn van echte gebarentaal (Van Bekkum e.a. 1981) is er vooralsnog geen reden om aan te nemen dat de uitspraak 'daar waar onderzoek naar het communicatie-systeem van doven onderling wordt gedaan, wordt een gebarentaal gevonden' (Tervoort 1981) niet ook voor Nederland op zou gaan.

Rond de vijf doveninstituten hebben zich gebarentaal-dialecten ontwikkeld. Dat wil zeggen dat er wat vocabulaire (lexicon) betreft verschillen bestaan tussen bijvoorbeeld de Amsterdamse en Groningse doven. Of er ook grammaticale verschillen bestaan, is nog de vraag, maar onze verwachting is dat de verschillen beperkt blijven tot het lexicon.

Hoe ziet nu het communicatie-systeem der volwassen doven er in een land als Nederland uit (met een grotendeels orale opvoeding)? In

theorie zijn er verschillende vormen denkbaar:

- een communicatie-systeem waarbij uitsluitend gebruik gemaakt wordt van de visueel-manuele component (gebaren),
- een communicatie-systeem waarbij uitsluitend gebruik gemaakt wordt van de gesproken component (spreken en spraak-afzien),
- een communicatie-systeem waarbij gebruik gemaakt wordt van beide componenten: een gemengd systeem.

In een land als Nederland is het niet onwaarschijnlijk dat een gemengd systeem een belangrijke vorm van communiceren is tussen volwassen doven onderling. Een volgende vraag is dan wat de relatie zal zijn tussen de gesproken en de visueel-manuele component in een gemengd systeem. In theorie zijn er drie mogelijkheden:

- de visueel-manuele component en de gesproken component zijn zodanig met elkaar verweven dat er een wederzijdse afhankelijkheid bestaat,
- de visueel-manuele component is ondergeschikt aan de gesproken component en fungeert als het ware ter ondersteuning; dat wil zeggen dat de gesproken component op zichzelf voldoende is om de communicatie effectief tot stand te brengen en in stand te houden, maar dat de visueel-manuele component het proces vergemakkelijkt en eventueel versnelt.
- de gesproken component is ondergeschikt aan de visueel-manuele component en fungeert als het ware ter ondersteuning.

Om inzicht te krijgen in het communicatie-systeem der volwassen doven in Nederland en de relatie tussen gesproken en visueel-manuele component in een gemengd systeem hebben wij een verkennend onderzoek uitgevoerd.

2.1 Doel van het onderzoek

Drie vragen stonden in ons onderzoek centraal:

- 1 Wat is de aard van het communicatie-systeem van volwassen doven onderling?
- 2 Als er sprake is van een gemengd systeem, wat zijn dan de functies van de gesproken en de visueel-manuele component daarin?
- 3 In hoeverre is het communicatie-systeem te vergelijken met reeds beschreven gebarentalen?

2.2 Werkwijze

Van elf prelinguale dove volwassenen werd de communicatie op video-band vastgelegd. Met behulp van de informanten werden de videobanden vertaald in het Nederlands en vervolgens geanalyseerd.

Verdere bijzonderheden van de werkwijze betreffen de informanten, de opnamen en de instructies zijn als volgt.

Informanten

In totaal elf doven mannen en vrouwen, prelinguaal doof en van jongsafaan gebaren makend, werkten mee aan het onderzoek. De leeftijd varieerde van 20 tot 53 jaar. Negen informanten waren afkomstig uit de regio Amsterdam, twee uit de regio Voorburg.

Video-opnamen

Video-opnamen werden gemaakt van de communicatie van elf informanten over een periode van 7 maanden. De opnamen vonden plaats in een studio-achtige ruimte. De gebruikte apparatuur bestond uit een portable en standaard Sony video-recorder, Sony zwart-wit camera en monitor, met de bijbehorende videobanden Umatic KCS 20 en KC 60. De duur van de opnamen varieerde van 20 tot 45 minuten.

Opname-situaties

De informanten werden in verschillende situaties gefilmd:

- a in tweetallen
- b individueel

a In tweetallen

Twee personen werden schuin tegenover elkaar geplaatst, zodat de camera van beiden het bovenlichaam, gezicht armen en handen duidelijk in beeld had. In schema als volgt:

b Individueel

Twee personen werden zo tegenover elkaar geplaatst dat de camera (C) over het hoofd van de ene persoon, alleen de andere persoon recht en duidelijk in beeld had. In schema:

Instructies

- vijf informanten werd gevraagd zo spontaan mogelijk in tweetalen te communiceren;
- drie paren informanten werd gevraagd een in het Nederlands geschreven verhaal te lezen en zoveel mogelijk uit het hoofd aan de partner de inhoud van het verhaal te vertellen.

Op deze wijze werden van vijf informanten samples van spontane taal verkregen en van zes informanten samples van gestructureerde spontane taal. Het doel van de twee verschillende instructies was, meer inzicht te krijgen in de rol van het geschreven Nederlands in de communicatie. De vooronderstelling was dat de tweede instructie een gebarentaal of systeem zou opleveren dat dicht bij het gesproken Nederlands zou liggen en de eerste instructie een gebarentaal zou opleveren die dichter bij de Nederlandse gebarentaal zou liggen.

2.3 Vertaling, transcriptie en analyse van de videobanden

Met behulp van de informanten zelf werden de gemaakte video-opnamen vertaald in het Nederlands. Dat wil zeggen dat ieder gebaar (= datgene wat door de informant als zodanig aangeduid werd) in een glos werd weergegeven, dat de gesproken woorden (met of zonder stem) en lipbewegingen eveneens werden weergegeven, waarna het geheel, rekening houdend met mimiek, in het Nederlands werd vertaald.

Een voorbeeld hiervan is:

Glos:	INDEX	JAMMER	INDEX	AANDACHT	HONKBAL	INDEX
Gesproken woord:		jammer			honkbal	
Vertaling:		Ik vind het jammer want ik honkbal graag.				

Het weergegeven van gebaren in glossen zonder andere factoren zoals mimiek, lichaamsbewegingen, oogrichting en dergelijke in acht te nemen, geeft maar zeer ten dele weer, wat er aan informatie in de visueel-manuele component ligt besloten, zoals onderzoek in Amerika ruimschoots heeft aangetoond. Aangezien het doel van ons onderzoek een zo volledig mogelijk inzicht in het functioneren van de visueel-manuele component vereiste, werden de gemaakte videobanden opnieuw en dit keer gedetailleerder getranscribeerd. Omdat een dergelijke gedetailleerde beschrijving zeer tijdsintensief is, werd besloten niet alle video-banden te decoderen. Uit iedere opname werd een gedeelte, variërend van tien tot twintig minuten per informant gedecodeerd.

Score-formulier

Ten behoeve van de gedetailleerde beschrijving van de video-opnamen werd een score-formulier ontworpen, geïnspireerd door de wijze waarop Woll (1979) en Sørensen (1979) conversaties van doven beschreven hebben.

Het score-formulier was onderverdeeld in tien categorieën:

1	Glos	de naam van het gebaar dat door de informant als zodanig werd aangeduid.
2	Gesproken woord	overeenkomend met (delen van) Nederlandse lexicaal items, met stem of zonder stem.
3	Lipbewegingen	bewegingen van de lippen die niet overeenkomen met (delen van) Nederlandse lexicaal items; een aantal mogelijkheden wordt onderscheiden, zoals getuite lippen, open of gesloten mond, uitgestoken tong, bolle wangen, e.d.
4	Zgn. 'Discourse features'	daaronder vallen bijv. een onderbreking in het vloeiend verloop van de gebaren, het ophouden met gebaren maken zonder de handen naar beneden te laten vallen, en hetzelfde met de handen naar de rustpositie.
5	Uitvoering	daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen kenmerken als 'haastig', 'groter dan anders', 'kleiner dan anders', 'langzamer' of 'vlugger' e.d.
6	Mimiek	waarbij de volgende mogelijkheden worden onderscheiden: vragend, lachend, boos, verbaasd, moeilijk/ongerust, en 'ik weet 't niet'.
7	Blikrichting	waarbij een aantal mogelijkheden worden onderscheiden, zoals kijken naar de partner, wegstaren van de partner, de blik naar beneden of naar boven gericht, het aanhouden van blikrichting, of een verdere specificatie daarvan.
8	Lichaam/hoofd	hieronder vallen bewegingen van het bovenlichaam c.q. hoofd, bijv. naar voren, naar achteren, naar rechts, naar links, terug in ongemarkeerde positie, de schouders omhoog, het 'ja' knikken en het 'nee' schudden.

Categorie 9 en 10 omvatten respectievelijk de vertaling in het Nederlands en opmerkingen aangaande de situatie.

2.4 Resultaten en discussie

Van de elf video-opnamen werden negen opnamen in de analyse verwerkt. Twee video-opnamen waren niet volledig te decoderen en werden daarom buiten beschouwing gelaten.

Om inzicht te krijgen in de aard van het communicatiesysteem werd per informant per opname het percentage gebaren en het percentage (delen van) gesproken woorden (met of zonder stem) vastgesteld.

Het resultaat is weergegeven in tabel 1.

Informanten	% gebaren	% gesproken woord
1	59	41
2	64	36
	67	33
	65	35
3	56	44
4	48	52
5	67	33
6	44	56
7	41	59
8	40	60
9	38	62

Tabel 1 Percentage gebaren en gesproken woord per informant per opname

Informanten 1 tot en met 5 geven de resultaten weer van de spontane-taalsituatie; informanten 6 tot en met 9 de resultaten van de gestructureerde situatie. Uit deze tabel is niet af te lezen hoe groot het percentage gebaren is dat tegelijk met het gesproken woord gemaakt wordt.

Tabel 1 geeft te zien dat alle informanten gebruik maken van zowel gebaren als het gesproken woord, een gemengd systeem derhalve. De informanten 1 tot en met 5 geven een hoger percentage gebaren te zien dan de informanten 6 tot en met 9. Bij informant 2 staan drie verschillende percentages vermeld. Om te kijken of een willekeurig gekozen deel van de video-opnamen wel representatief was voor de gehele opname, hebben we drie willekeurig gekozen delen van ongeveer gelijke lengte uit het totaal van de video-opnamen van informant 2 gelicht, vertaald en gedecodeerd. De percentages in tabel 1 laten zien dat binnen één informant, 2, binnen één opname nauwelijks variatie is. Op grond van percentages alleen kunnen we nog niets zeggen over de rol van de visueel-manuele component en de gesproken component in dit gemengde systeem in twee verschillende situaties. Om meer inzicht te krijgen in de functie van beide componenten hebben we de percentages berekend van gebaren alleen voorkomend, gesproken woord alleen en het percentage gebaren plus gesproken woord tegelijk.

Het resultaat is weergegeven in tabel 2.

Informanten 1 tot en met 5 geven de resultaten weer van de spontane-taalsituatie, informanten 6 tot en met 9 de resultaten van de gestructureerde situatie. Dat het totaal van de percentages in tabel 2

Informanten	% gebaren alleen	% gesproken componente	% beiden
1	16	2	81
2	31	5	59
3	15	7	74
4	9	6	80
5	29	5	58
6	2	14	80
7	3	18	72
8	0	18	78
9	0	29	66

Tabel 2 Percentages van gebaren, gesproken woord alleen en in combinatie

niet bij alle informanten 100% is, ligt aan het feit dat een aantal door de informanten als gebaar aangeduide items niet door deze in vertaling werden weergegeven en daardoor buiten beschouwing zijn gebleven.

Uit tabel 2 kunnen we lezen dat het percentage gebaren alleen in de spontane-taalsituatie hoger is dan in de gestructureerde situatie, terwijl het percentage gesproken component alleen hoger is in de gestructureerde situatie. Als we er vanuit gaan dat een invloed van het Nederlands zich kan manifesteren in een hoger percentage gesproken component dan kunnen we dit resultaat interpreteren als een indicatie dat een gestructureerde situatie een communicatiesysteem oplevert dat dicht bij het gesproken Nederlands ligt op het continuum dan bij de Nederlandse gebarentaal.

De rol van de gesproken component in de communicatie kan ons eveneens meer inzicht bieden in de invloed van het Nederlands op het communicatiesysteem van volwassen doven en de plaats van dit systeem op het continuum Nederlandse Gebarentaal ↔ Nederlands. Uit de rol van de gesproken component en de visueel-manuele component kan dan ook blijken of er onderscheid gemaakt moet worden tussen een gemengd systeem in de gestructureerde situatie enerzijds en de spontane-taalsituatie anderzijds.

We zullen kort ingaan op enkele observaties uit het gestructureerde en spontane taal materiaal.

2.4.1 Observaties uit spontane-taalsituatie

De volgorde van de constituenten is niet gelijk aan de volgorde van het gesproken Nederlands. Over het algemeen komt het onderwerp van de zin (topic) op de eerste plaats, gevolgd door het commentaar. Nieuwe informatie gaat meestal vooraf aan oude informatie. Er is geen één-op-één-relatie tussen de gesproken en de visueel-manuele component. Dat wil zeggen dat een gebaar niet altijd in één glos

kan worden weergegeven.

De mimiek speelt een belangrijke rol, met name in de visueel-manuele component. Bijvoorbeeld nuances, ontkenningen en vraagzinnen kunnen behalve door een gebaar ook door de mimiek worden weergegeven.

Eigen aan een communicatiesysteem waarin de visueel-manuele component centraal staat, is het gebruik maken van de ruimte voor het lichaam (de signing space) om relaties tussen verschillende zinsdelen aan te geven. In de spontane-taalsituatie zien we een systematisch gebruik van de ruimte. Bijvoorbeeld in de zin 'De weg loopt voor het huis' wordt door de plaatsing van het gebaar voor 'huis' in de ruimte ten opzichte van het gebaar voor 'weg' duidelijk wat de relatie is tussen 'huis' en 'weg'.

De relatie tussen persoon A en B kan worden duidelijk gemaakt door persoon A bijvoorbeeld links in de signing space te plaatsen en persoon B rechts in de signing space. Om aan te geven dat persoon B persoon A tegenkomt, hoeft alleen de index hand die rechts geplaatst was in de ruimte naar links te bewegen, daar waar persoon A in de ruimte geplaatst was.

Een ander aspect van een communicatiesysteem waarin de visueel-manuele component centraal staat is het gebruik maken van wisselingen tussen de rechter- en linkerhand om bepaalde relaties tussen zinsdelen aan te geven.

Bijvoorbeeld de zin 'Drie kinderen geven problemen' wordt als volgt weergegeven:

Glos DRIE KINDEREN PROBLEMEN

Om aan te geven dat 'problemen' terugslaat op 'drie kinderen' wordt het gebaar voor 'problemen' met de linkerhand gemaakt, terwijl de rechterhand het gebaar voor 'drie' en 'kinderen' maakt. Het gebaar voor 'kinderen' wordt dan tegelijk met het gebaar voor 'problemen' uitgevoerd.

Een ander voorbeeld van het als het ware zichtbaar houden van het topic van de zin is de zin 'Eerst krijgt de hond eten, dan gaan wij eten'. Deze zin wordt als volgt weergegeven:

Glos EERST HOND ETEN, DAARNA WIJ ETEN

Het gebaar voor 'hond' wordt met twee handen gemaakt; zolang 'hond' topic van de zin is, wordt het gebaar nog met de linkerhand vastgehouden, terwijl de rechterhand het commentaar, namelijk het gebaar voor 'eten' maakt.

Er is een vrijwel te verwaarlozen percentage gesproken component alleen. Toch is het interessant om te weten wat voor soort woorden

niet door een gebaar weergegeven worden. Dat zijn de volgende:

- Nederlandse idioom uitdrukkingen,
- plaatsnamen en namen van mensen,
- sommige moeilijke woorden, als er geen gebaar voor is,
- tussenvoegsels als 'dus', 'nog', 'te',
- voorzetsel van een voorzetselvoorwerp, bijvoorbeeld 'van' in 'nooit spijt van'.

In de spontane-taaldata zijn verschillende voorbeelden te vinden van gebaren met een zogenaamde 'orale-component' (ter onderscheiding van de gesproken component). Zoals Vogt Svendsen (1983) voor de Noorse gebarentaal beschreven heeft, vereisen sommige gebaren een vaste lipbeweging plus eventueel een bepaald geluid. Deze lipbewegingen zijn geen onderdelen van Nederlandse lexicale items. Een voorbeeld van een gebaar met een orale component is het gebaar dat omschreven kan worden als 'aanwezig zijn', waar een blaasbeweging met getuiste lippen een vast onderdeel vormt van het gebaar. Bepaalde handvormen fungeren als classificiers in de spontane-taaldata. Een classificier kan gedefinieerd worden als een voorvoegsel, woord of gebaar dat in sommige talen gebruikt wordt om bepaalde semantische of grammaticale categorieën aan te duiden. Classificiers kunnen functioneren als persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden om bijvoorbeeld handelingen uit te drukken, om plaats aan te geven of om bepaalde eigenschappen van een persoon of ding zoals vorm, grootte, e.d. weer te geven.

Classificiers die het meest in onze data voorkomen zijn:

1-classifier	om personen weer te geven, zoals bijvoorbeeld
of duim-classifier	ook gebeurt in het gebaar voor ontmoeten,
B↓-classifier	om auto's en schepen weer te geven,
V↓-classifier	om staande personen weer te geven,
Y-classifier	om vliegtuigen weer te geven,
5-classifier	om steden, eilanden of bergen van iets weer te geven
4-classifier	om mensen die zitten weer te geven,
C-classifier	om flessen, glazen e.d. weer te geven.

Omdat een handvorm voor verschillende dingen kan staan is het noodzaak om eerst het gebaar voor bijvoorbeeld 'auto' te maken en dan de B-classifier te gebruiken om aan te geven hoe de auto zich voortbeweegt en waar naartoe. Een classificier zonder referent is niet duidelijk voor de toehoorder.

2.4.2 *Observaties uit de gestructureerde taalsituatie*

Over het algemeen werden de constituenten volgens de volgorde van het gesproken Nederlands geordend. De gesproken component was duidelijk dominant in de gemengde situatie, de gebaren fungeerden ter ondersteuning, in tegenstelling tot de spontane-taalsituatie.

Het percentage visueel-manuele component alleen was vrijwel te verwaarlozen. De gesproken component alleen gaf voornamelijk de volgende categorieën weer:

- lidwoorden,
- voorzetsels (ook als deel van het voorzetselvoorwerp),
- voegwoorden: en, maar dat,
- hulpwerkwoorden,
- koppelwerkwoorden,
- zelfstandige naamwoorden.

Gebaren met een orale component kwamen nauwelijks voor.

Classifiers werden weinig gebruikt.

De signing space, om de relatie tussen de verschillende zinsdelen aan te geven, werd weinig consistent gebruikt.

2.5 *Vergelijking van spontane-taaldata en gestructureerde-taaldata met beschrijvingen van de andere gebarentalen*

Terugkomend op de vraag of er in een gemengd communicatiesysteem sprake is van een verschil tussen de spontane-taalsituatie en de gestructureerde taalsituatie kunnen we zeggen dat de spontane-taalsituatie een communicatiesysteem oplevert dat dicht bij een zuivere gebarentaal ligt. Speelt in de gestructureerde-taalsituatie de gesproken component een dominante rol, in de spontane-taalsituatie is dat het geval met de visueel-manuele component. We zouden kunnen zeggen dat de communicatie niet alleen persoonsgebonden, maar ook situatiegebonden is. Dat wil zeggen dat in een meer formele situatie, waarin bijvoorbeeld het geschreven Nederlands uitgangspunt vormt, we een communicatiesysteem te zien krijgen dat we een 'Nederlands ondersteund door gebaren', zouden kunnen noemen. In de spontane taalsituatie daarentegen is er geen sprake van ondersteunende gebaren, de gesproken component speelt hier de ondersteunende rol. De aard van het communicatie-systeem van volwassen doven in Nederland is dan ook afhankelijk van de situatie: een spontane taalsituatie levert een communicatiesysteem op waarin niet gesproken kan worden van Nederlands met ondersteunende gebaren, maar gesproken moet worden van een gebarentaal.

Zoals hierboven reeds gezegd, is één van de kenmerken van zuivere gebarentaal dat er geen relatie met de gesproken taal is. Wanneer wij de bevindingen van linguïsten en psychologen in Zweden, Engeland en Amerika wat betreft de grammatica van de respectievelijke gebarentalen vergelijken met de bevindingen zoals die beschreven zijn in 2.4.1 dan zijn er veel overeenkomsten aan te wijzen. Bijvoorbeeld het gebruik van de signing space, het gebruik van classifiers (zij het dat bepaalde handvormen in Nederland niet als classifier gebruikt worden en in ASL wel), het gebruik van mimiek en de orale component vertonen alle veel gelijkenis met het gebruik daarvan in de Zweedse, Noorse, Engelse en Amerikaanse gebarentalen. We zullen in deze bijdrage niet verder ingaan op details van deze overeenkomsten. Een belangrijk verschil met bovengenoemde gebarentalen is het voorkomen van een gesproken component in de spontane-taaldata. Al vinden wij een rol, zij het ondergeschikt, van de gesproken component in de spontane-taalsituatie, toch zouden wij deze vorm van communicatie tussen doven onderling een gebarentaal willen noemen.

We zullen in dit verband dieper ingaan op dit belangrijkste verschil met andere gebarentalen (in overigens niet zo orale landen) en kijken naar de rol van de gesproken component in de spontane-taalsituatie.

De functie van de gesproken component in Nederlandse gebarentaal 3

We kunnen vier functies van de gesproken component van elkaar onderscheiden:

1 *Specificatie:*

dat wil zeggen dat het gesproken woord wordt gebruikt om de betekenis van een woord te specificeren.

Bijvoorbeeld:

glos	BROER
gesproken	broer, zus, vriend of zuster
glos	WERKEN
gesproken	werken of maken
glos	HIER
gesproken	Amsterdam

2 *Nadruk*

dat wil zeggen om de betekenis van de gebaren meer nadruk te geven; hierbij worden woord en gebaar tegelijk uitgevoerd; daarbij neemt het woord als het ware de functie over de gezichtsuitdrukking, maar

voegt niet iets 'nieuws' toe aan de betekenis van het gebaar. Deze functie komt meestal voor aan het begin van een zin, als de partner de spreker wil onderbreken.

3 Aanvulling:

ter aanvulling van het gebaar om de betekenis van de zin te completeren. Hierbij worden gebaar en gesproken woord niet tegelijk uitgevoerd.

4 Markering:

om tijd en persoon te markeren.

Bijvoorbeeld:

glos	DENKEN
gesproken	dacht
glos	KOMEN
gesproken	kom

Wat gebeurt er nu met de volgorde van de zinsdelen als gesproken component en visueel-manuele component tegelijk voorkomen?

Er zijn twee mogelijkheden:

- 1 Zowel het gebaar als het gesproken woord volgen de volgorde van zinsdelen van de gebaren.
- 2 De gebaren volgen één volgorde, terwijl de gesproken component een andere (Nederlandse) woordvolgorde volgt.

Bijvoorbeeld:

glos	MAAR GELOVEN INDEX
gesproken	maar ik geloof
of	
glos	MENSEN DIK MOEILJK KLEREN KOPEN
gesproken	dikke mensen kunnen moeilijk kleren kopen

De laatste mogelijkheid komt alleen daar voor waar de structuur van de gebaren niet in conflict raakt met de structuur van het Nederlands. Daar waar de Nederlandse structuur en de gebarenstructuur met elkaar in conflict zijn, wordt in de meeste gevallen de gesproken component weggelaten. Dit is in tegenstelling tot de gestructureerde situatie waar de visueel-manuele component òf werd aangepast aan de structuur van de gesproken component òf werd weggelaten.

Conclusie 4

Van de vier functies van de gesproken component in de spontane-taaldata komt de eerste, specificatie, het meest voor en is het belangrijkste. Hoe komt het dat de rol van de gesproken component voornamelijk die van specificatie is in de spontane-taalsituatie? Eén van de oorzaken is de beperkende invloed van de orale methode in het onderwijs op het communicatiesysteem van doven. Waar een taal onderdrukt wordt, kan nauwelijks sprake zijn van groei, vooral niet van het lexicon. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vele doven het gebarenlexicon te beperkt vinden en dat aanvullen met het gesproken woord.

Indien het juist is dat de aanwezigheid van de gesproken component in de communicatie tussen doven onderling grotendeels verklaard kan worden door een gebrek aan vocabulair, veroorzaakt door een beperking in de groei van de taal, dan kunnen we stellen dat met het toemen van het gebruik van gebaren en het accepteren van gebarentaal als taal der doven onderling, de noodzaak voor een gesproken component op de duur zal verdwijnen.

Zoals in 2.5 al gezegd is zijn de structuren die in de spontane-taalsituatie gevonden zijn, belangrijke kenmerken van gebarentalen in het algemeen. Het consistent gebruik maken van de signing space, het voorkomen van classifiers, het vasthouden van handvormen (links-rechts wisselingen), het belang van mimiek en lichaamshouding zijn nog maar een paar van de belangrijke kenmerken die een rol spelen in andere gebarentalen. Het is op dit moment nog te vroeg om een volledige analyse te kunnen geven van het functioneren van deze structuren in het spontane communicatiesysteem van Nederlandse volwassen doven.

Als het zo is dat het communicatiesysteem van doven onderling een gesproken component kan hebben en structuren die overeenkomen met die in andere gebarentalen, zouden we dan niet eerder moeten spreken van een pidgintaal dan van een gebarentaal?

Zoals al eerder gezegd, heeft een pidgintaal geen native speakers of signers en functioneert als een brug tussen twee talen, in dit geval de taal der doven en de taal der horenden. Het communicatiesysteem waar wij ons in deze bijdrage op gericht hebben, functioneert tussen doven onderling. We zullen hier niet ingaan op de mogelijke communicatiesystemen tussen doven en horenden.

Zij het dat de gevonden structuren nog aan een verdere zorgvuldige analyse onderworpen moeten worden, zouden wij gebaseerd op de overwegingen omtrent de rol van de gesproken component, willen concluderen dat er ook in Nederland tussen volwassen doven onderling een communicatiesysteem voorkomt dat als gebarentaal gekenmerkt kan en moet worden.

Noot

- * Dit onderzoek is mogelijk gemaakt dankzij de financiële steun van de Niels Stensen Stichting gedurende één jaar (1981-1982). Mijn grote erkentelijkheid gaat uit naar de vele doven die aan dit onderzoek hebben meegewerkt, naar de audio-visuele dienst van de Universiteit van Amsterdam en de studenten uit de onderzoeksgroep gebaren, eerste semester 1981-1982. Speciale dank ben ik verschuldigd aan Wim Emmerik, Marianne Stroombergen en Ben Tervoort voor hun bijdrage aan het tot stand komen van dit artikel.